RAST MÜZİKOLOJİ DERGİSİ | YAZ 2022, 10(2) 273-288
Araştırma Makalesi

Ramiz Zöhrabovun yaradıcılığında "Azerbaycan rengleri" ve "Rast deramed"inin nezeri cehetden tehliline bir nezer

Aslan Mustafazade
Ü.Hacıbeyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının doktorantı, Azerbaycan Dövlet Medeniyyet ve İncesenet Universiteti, Azerbaycan, Bakı. Email: aslan.mustafazadeh.1988@gmail.com ORCID: 0000-0002-4873-1756

DOI 10.12975/rastmd.20221027 Submitted April 29, 2022 Accepted June 25, 2022

Öz
Teqdim olunan meqalede görkemli musiqişünas-alim, Azerbaycan Respublikasının xalq artisti, senetşünaslıq üzre elmler doktoru, professor Ramiz Zöhrabovun "Azerbaycan rengleri" haqqında elmi-tedqiqat eserinin xüsusiyyetleri tedqiq edilmişdir. Melumdur ki, professor Ramiz Zöhrabov xalq musiqi yaradıcılığının araşdırılması istiqametinde bir çox elmi eserlerin müellifidir ve musiqişünasın "Azerbaycan rengleri" adlı kitabı da şifahi eneneli Azerbaycan professional musiqisinin esas janrları ile bağlıdır. Meqalede Azerbaycan renglerinin janr, lad-meqam ve melodik xüsusiyyetlerin tedqiqi meseleleri esas götürülmüşdür. Bundan ireli gelerek meqalede esas meqsed kimi vurğulanmışdır ki, R.Zöhrabov Azerbaycan renglerini şifahi eneneli Azerbaycan professional musiqisinin bir esas janrı kimi seciyyelendirmiş ve onların xüsusiyyetlerini elmi-nezeri aspektden araşdırmışdır. Onu da qeyd edek ki, müasir Azerbaycan musiqişünaslığında reng ve onun janrlarının tedqiqi meseleleri mehdud saydadır. Meqalede R.Zöhrabovun Azerbaycan renglerinin araşdırılması ile bağlı müddeaları tedqiq edilmiş ve esas prinsipleri işıqlandırılmışdır. Xüsusile bu janrın növleri olan diringi ve deramedin quruluş xüsusiyyetlerinin etraflı tedqiqi gosterilmisdir. Meqalenin metodologiyası nezeri ve tarixi melumatlara esaslanmış ve ireli sürülen fikirler müqayiseli şekilde etraflı tedqiq edilmişdir. Eyni zamanda R.Zöhrabovun yaradıcılığına istinaden "Rast deramedi"nin nezeri esaslarının tehlili meqam, melodik xüsusiyyetler, musiqi forması ve diger cehetler baxımından tehlile celb edilmişdir. Meqalede ilk defe olaraq, R.Zöhrabovun "Azerbaycan rengleri" adlı elmi-tedqiqat eserindeki ireli sürdüyü müddealar kompleks şekilde araşdırılmışdır. Bu zaman "Rast deramedi"nin nezeri cehetden tehlili xüsusile vurğulanmış ve lad-meqam esası ile melodik xüsusiyyetleri nezere çatdırılmışdır. Bele neticeye gelinmişdir ki, professor R.Zöhrabovun bu kitabı Azerbaycan renglerinin seciyyevi janr xüsusiyyetlerinin araşdırılması istiqametinde mühüm ehemiyyet kesb edir.

Anahtar Kelimeler
Azerbaycan rengleri, deramed, diringi, meqam, muğam destgahı, nota yazmaq, Ramiz Zöhrabov

Giriş

Azerbaycan muğam destgahlarının terkib hissesinde tez-tez rast geldiyimiz renglerin özünemexsus rolu vardır. Birmenalı olaraq şifahi eneneli professional musiqi haqqında danışarken muğam-destgah, zerbi-muğam, tesnif kimi janrlarla beraber, reng janrının da spesifikası musiqişünasların diqqetini celb edir. Melumdur ki, muğam destgahlarının nezeri esaslarının araşdırılması orta esrlerden etibaren formalaşmışdır. Bu barede musiqişünas Gülnar Verdiyeva bele yazır: "Orta esr alimlerinin traktatlarında estetika meseleleri (o cümleden, musiqinin yaranması, onun tesir gücü ve s.), musiqinin elmi nezeriyyesi (lad-intonasiya sferasının nezeri esasları, ritmika haqqında telim), tecrübi nezeriyye meseleleri (kompozisiya haqqında telim, vokal ve instrumental ifaçılığın normaları, musiqi aletlerinin tesnifatı) öz eksini tapmışdır. Şerq xalqlarının musiqi medeniyyeti kontekstinde, Azerbaycanda muğam – şifahi eneneli professional musiqinin aparıcı janrıdır. Muğam janrının tam formalaşmasının Orta esrlere aid edilmesine baxmayaraq, bele düşünmek olar ki, onun terkibine daxil olan müxtelif şöbe ve guşelerin, tesnif ve renglerin yaranma tarixi daha qedimdir".

Bu baxımdan yanaşsaq, R.Zöhrabovun ireli sürdüyü müddealar orta esr alimlerinin fikirlerinin XX esrde yeni terzde nezeri esaslandırılmasıdır. Bele ki, R.Zöhrabovun "Azerbaycan rengleri" kitabı bu janrın xüsusiyyetlerinin etraflı tedqiqi baxımından mükemmel bir nümunedir.

Professor Ramiz Zöhrabovun "Azerbaycan Rengleri" Kitabının Xüsusiyyetleri

Rengler musiqi quruluşu baxımından bitkin bir formaya malik instrumental pyeslerdir. Onlar hecmce müxtelifdir. Bu haqqda musiqişünas alim Ramiz Zöhrabov bele qeyd edir: "Rengler bir neçe musiqi ibaresini özünde cemleşdiren kiçik miniatür pyeslerden tutmuş genişmiqyaslı, inkişaf etmiş instrumental pyesler hecminde de ola biler" [Zöhrabov, 2006: 5].

Cedvel 1. Professor Ramiz Zöhrabovun neşr olunmuş kitabları

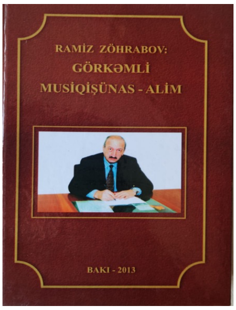	Kitap Adı: Görkemli musiqişünas-alim Yazar: Ramiz Zöhrabov ISBN: 978-9952-8220-9-0 Sayfa:368 Yayın Tarihi: 2013 Yayınevi: Mars-Print Yayın Yeri: Bakı
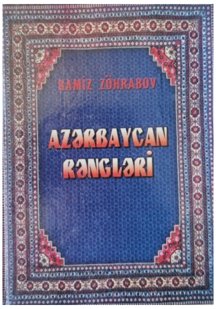	Kitap Adı: Azerbaycan rengleri Yazar: Ramiz Zöhrabov ISSN: 4905020000-192-097 Sayfa: 250 Yayın Tarihi: 2006 Yayınevi: Mars-Print Yayın Yeri: Bakı
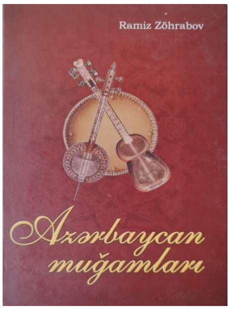	Kitap Adı: Azerbaycan muğamları Yazar: Ramiz Zöhrabov ISSN:4502020000-053 Sayfa: 336 Yayın Tarihi: 2013 Yayınevi: Tehsil Yayın Yeri: Bakı

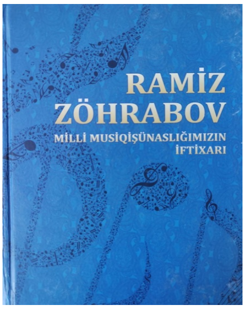	Kitap Adı: Milli musiqişünaslığımızın iftixarı Yazar: Leyla Zöhrabova ISSN:978-9952-528-13-8 Sayfa:568 Yayın Tarihi: 2019 Yayınevi: Nurlar Yayın Yeri: Bakı
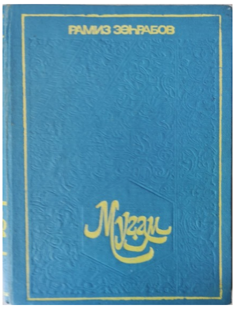	Kitap Adı: Muğam Yazar: Ramiz Zöhrabov ISSN:5-552-00533-6 Sayfa: 119 Yayın Tarihi: 1991 Yayınevi: Azerbaycan Dövlet neşriyyatı Yayın Yeri: Bakı

Şifahi eneneye esaslanan bu janr XX esre qeder müsteqil şekilde ifa edilmirdi. Artıq keçen esrin evvellerinden başlayaraq rengler müsteqil bir pyes kimi ifa edilmeye başladı. Rengler esasen sazende destesinin ifasında muğam-destgahlarının ve kiçik hecmli muğamların daxilinde seslenir. Lakin bununla yanaşı rengler geniş terkibe malik xalq çalğı aletleri ansambllarında, hetta xalq çalğı aletleri orkestrinde de ifa edilir.

Renglerin seciyyevi janr xüsusiyyetleri, onların muğam destgahı daxilinde mövcudluğunun ehemiyyeti, adlarının formalaşması, növü, notlaşdırılması, eyni zamanda bu notların üzerinde edilen tehliller olduqca maraqlıdır ve teqdim olunan meqalede bu cehetlere toxunulmuşdur. Bununla yanaşı, meqalede görkemli tarzen, Azerbaycan Respublikasının emekdar artisti Ehsen Dadaşovun rehberliyi ile xalq çalğı aletleri ansamblının audio yazısından nota köçürülen (not yazısı Aslan Mustafazadeye mexsusdur) Rast destgahının evvelinde seslenen rengin elmi-nezeri tehlili de araşdırılmışdır.

Qeyd edek ki, rengler bir janr kimi konkret tekmilleşmiş quruluşa malikdirler. Bütün renglere aid etmek olmasa da, ekseriyyeti sade formalı quruluşa malikdir. Forma quruluşu onların növlerinden, yeni deramed ve diringi olmasından, eyni zamanda hecminden asılıdır. Rengler forma-quruluş xüsusiyyetleri ile yanaşı, musiqi dilinin dolğunluğu ile de seçilir. Rengler ifade vasiteleri baxımından diger şifahi eneneli professional musiqi janrlarından müeyyen derecede ferqlenirler. Bu haqda R.Zöhrabov bele qeyd edir: “Şifahi eneneli Azerbaycan professional musiqisinin bir janrı kimi bu örnekler öz tekmil quruluşu, hem musiqi dilinin herterefli, müfessel şekilde işlenilmesi, hem de ifade vasiteleri baxımından yüksek seciyyesi ile seçilirler” [Zöhrabov, 2006: 243].

Renglerin muğam destgahı daxilinde mövcudluğunun ehemiyyetine bir neçe aspektden toxunmaq mümkündür. Melumdur ki, her hansısa böyük hecme malik musiqi kompozisiyasının giriş hissesinde onun ümumi xarakterini müeyyen eden ve özünemexsus cizgilerini cemleşdiren instrumental formalı bir pyes seslenir. Bu xüsusiyyete bestekarların klassik eserleri ile yanaşı, şifahi eneneli Azerbaycan professional musiqisinin bir çox janrlarında da rast gelinir. Bu baxımdan yanaşanda, Azerbaycan muğam destgahlarının evvelinde adeten rengin bir

növü olan deramed seslenir. Deramed bir növ ifa olunacaq muğamın ümumi xarakterini ifade edir. Rengin muğam destgahının terkibinde mövcud olmasına zemin yaradan en vacib cehetlerden biri de mehz ele budur. Qeyd ede bilerik ki, muğam destgahındakı deramedin funksiyası klassik musiqi janrı olan operanın evvelinde seslenen üvertura ile müqayise oluna biler.

Ramiz Zöhrabovun reng ve deramedlerle bağlı fikirleri görkemli musiqişünas-alim Memmed Saleh İsmayılovun bu barede yazdığı elmi-nezeri mülahizelere esaslanır. Bele ki, M.S.İsmayılov renglerin xarakterik xüsusiyyetleri ile bağlı bele qeyd edir: "Rengler esas etibarile muğamlarla bağlı olduğu üçün onların melodik-intonasiya, ritmik ve meqam kimi bütün xüsusiyyetlerini özünde eks etdirerek, bir sözle, muğamın "melodik rengi" ile boyanır" (İsmayılov, 1984: 100). Muğam destgahı terkibinde olan şöbe ve guşeler ritmik cehetden behrsizdir.

Destgah boyu davam eden bu şöbe ve guşelerin ardıcıl seslenmesi hem xanendeni, hem de solo müşayiet eden aletleri müeyyen derecede yora biler. Eyni zamanda bu tesiri biz dinleyici üçün de şamil ede bilerik, bele ki, fasilesiz ve arasıkesilmeden davam eden musiqi dinleyicide diqqetle dinlemek üçün bir növ manee yaradır.

Rengin muğam destgahı daxilinde ifa edilmesinin diger böyük ehemiyyeti, ardıcıl gelen muğam şöbe ve guşelerinin dinleyicide darıxdırıcılığa zemin yaratmaması, sazende ansamblının yorulmamasına sebeb olmasıdır. Mehz rengde olan bu spesifik cehet eyni ile şifahi eneneli professional musiqi janrı olan tesnife de aiddir.

Renglerin adları aid olduğu muğamın şöbe ve guşelerin adları ile bilavasite bağlıdır. Bu fakta istenilen muğamın terkibinde olan renglerin adlarında rast gelmek mümkündür. Bestekar Seid Rüstemovun nota saldığı ve iki defterden ibaret olan "Azerbaycan xalq rengleri" mecmuesi buna parlaq nümunedir. Eyni zamanda "Rast" muğamında "Hüseyni" şöbesinden sonra gelen "Hüseyni rengi", "Segah" muğamında "Şikesteyi-fars" şöbesinden sonra seslenen eyni adlı reng buna bariz nümunedir.

Ancaq burada maraqlı diger bir fakt da vardır. Bele ki, renglerin aid olduğu muğam şöbesinin adlarını daşıması bir növ şerti hesab edile biler. Ona göre ki, eyni reng başqa muğam destgahının terkibinde de seslene biler. Bele ki, "Rast" muğamında "Vilayeti" şöbesinden sonra seslenen rengin Şur destgahında "Şur-Şahnaz rengi" kimi seslenmesine de rast gelinir. Bu haqda musiqişünas alim M.S.İsmayılov bele yazır: "Şöbeden aslı olmayaraq, muğama aid bütün rengler bir çox hallarda hemin muğamın adını daşıyır. Meselen, Şurun rengleri, Segahın rengleri ve. s" [İsmayılov, 1984: 100].

Burada maraqlı bir sual yarana biler: rengler uzlaşdığı şöbeler ile ancaq ad baxımından elaqelidir? Tebii ki yox. Rengler esaslandığı muğamın şöbelerinden lad-intonasiya xüsusiyyetlerini ve musiqi xarakterini götürerek özünde ehtiva edir. İreli sürdüyümüz bu fikrin tamamile bütün muğam destgahlarında olan şöbe ve ona aid olan renglere şamil edilmesi mentiqlidir. Bu baxımdan bestekar Neriman Memmedovun notlaşdırdığı "Rast" muğamı destgahı buna bariz nümunedir.

Musiqişünas alim R. Zöhrabov ise reng ve ona aid olan şöbelerin daxilinde müeyyen olan funksiyalara başqa aspektden baxaraq bele yazır: "Rengler ardıcıl gelen muğam şöbelerini ciddi metro-ritme esaslanan melodiyası ile nece deyerler, yekunlaşdırır, şöbeleri bir-birile elaqelendirir, hemçinin şöbeler arasında tezad yaradır" [Zöhrabov, 2006: 6].

R.Zöhrabovun ireli sürdüyü sonuncu müddea olduqca diqqeti celb edir. R.Zöhrabov bele hesab edir ki, musiqide olan tezadlıq prinsipi kompozisiyada, eyni zamanda da dinleyicide tesir bucağını keskin deyişir. Bu deyişiklikler bir neçe predmet esasında ola biler. En evvel burada ifa edilen rengin növü predmetin esasında dayanır.

Azerbaycan Renglerinin Xüsusiyyetleri

Melumdur ki, rengler öz xarakteri ve ehval-ruhiyyesine göre üç qisme ayrılır: reqsvari, marş ve lirik seciyyeli.

Üç ferqli xaraktere malik olan reng növleri temp ve dinamika cehetden de tebiidir ki, ferqlenirler. Tezadlıq prinsipi üçün mövcud ola bilecek en vacib predmetler de mehz bu xüsusiyyetlerden ibaretdir.

Reng janrının iki növü var:

- Diringi
- Deramed

Bu növlerden söz açmazdan önce yuxarıda seslendirdiyimiz fikirlere esaslanaraq deye bilerik ki, reng artıq şifahi eneneli professional musiqi janrı kimi mövcud olmaqla yanaşı öz-özlüyünde hemin janrın eyni adlı növüne çevrilmişdir. Melumdur ki, muğam destgahının daxilinde her şöbeden sonra reng seslenir ve bu rengler aid olduğu şöbenin adını daşıyır. Bu zaman seslenen rengin deramed ve yaxud diringi adlandırılması mümkün deyildir. Ele bu sebebden ireli gelerek reng özlüyünde artıq eyni adlı janrın bir növüne çevrilmiş olur.

Diringi ve deramed müeyyen qaydalara esaslanaraq formalaşmışdır. Yeni seslenen her bir reng özünemexsus xüsusiyyetleri ile ya diringi, ya da deramed olması ile seçilir. Bes bunları ayırd eden esas xüsusiyyetler hansılardır?

Nezere çatdıraq ki, diringi sade, hecm etibarile kiçik, oynaq, şen xarakterli olur. Etimoloji cehetden diringiler rengin ilkin növü kimi qebul edilir. Bu haqda R.Zöhrabov bele qeyd edir: "Ehtimal ki, rengin ilkin, en sade növü mehz diringi olmuşdur. Diringini reqs havaları kimi xalq musiqisinin qedim növü saymaq olar" [Zöhrabov, 2006: 9].

Musiqişünas alimin diringileri reqs havalarının qedim növü adlandırması üçün tutarlı esasları var. Bele ki, diringiler de reqsler kimi xarakter baxımından şen ovqata malikdirler. Onların ritmik vezn bölgüsü esasen oxşar olur. Bezi sazende desteleri diringi evezine reqs havaları da ifa edirler. Bütün bu cehetler R.Zöhrabovun ireli sürdüyü fikirleri esaslandırır. Lakin bu iddia bütün diringilerin reqs, reqslerin ise diringi hesab edilmesi demek deyildir. R. Zöhrabov bu meseleye hessas şekilde toxunaraq qeyd edir: "O reqs diringi sayıla biler ki, ifa olunan muğam şöbesi ve guşesinin lad-meqam meziyyetlerini bütünlükle özünde eks etdirsin" [Zöhrabov, 2006: 9].

Araşdırma Problemi

Araşdrıma zamanı esas meqsed reng, diringi ve deramedin janr xüsusiyyetlerini ortaya qoymaqdan ibaretdir. Bu janrların bir-birinden ferqi ve onların esas elametleri araşdırmanın merkezinde dayanır. Bes hansı lad meqam xüsusiyyetlerine göre rengi diringi hesab etmek olar;

- Reng janrının nezeri tehlili
- Reng janrında edilen tehlilden sonra diger janrlarla müqayise etmek

Metod

Metodoloji baxımdan meqalede adlarını çekdiyimiz janrlardan rengi lad cehetden tehlil etmişik. Burada rengin her bir cümlesi daha detallı şekilde tehlil edilmişdir. Rengin tehlili zamanı nota yazma metodu da diqqet celb edir. Bunun üçün seçdiyimiz rengi deqiq olaraq qulaq asıb notlaşdırmaq esas mesele hesab olunur. Mehz bu metod R. Zöhrabovun bütün yaradıcılığında esas xüsusiyyetlerden biri kimi qebul olunmuşdur. O, xalq musiqisi janrlarından olan zerbi-muğamları, tesnifleri nota köçürmüşdür. Eyni metodoloji prinsipe esaslanaraq rengi notlaşdırmaq meqalede esas hesab edilir. Rast deramedi sibelius nota yazma proqramı[1] ile yazılmışdır.

Reng Janrının Nezeri Tehlili

Diringiler öz kompozisiya quruluşlarına göre aid olduğu ladın ancaq bir istinad pillesine esaslanır. Eyni zamanda bütün cümle quruluşları hemin istinad pillesi esasında

[1] https://www.avid.com/sibelius (müasir dövrde en çox notların yazılması üçün istifade edilen proqram)

qurulur. Buna nümune kimi Azerbaycan Respublikasının xalq artisti, görkemli tarzen Vamiq Memmedeliyevin müellifi olduğu Segah-zabul üzerinde olan "Şikesteyi-fars" diringisi gösterile biler [18]. Bu diringi iki tekrara malik kiçik ibarelerden ibaretdir. Her ikisi "Şikesteyi-fars" şöbesine istinad edir. Qeyd edek ki, "Şikesteyi-fars" şöbesi Segah meqamının VI pillesine istinad edir. Bu diringinin ses qatarı beledir:
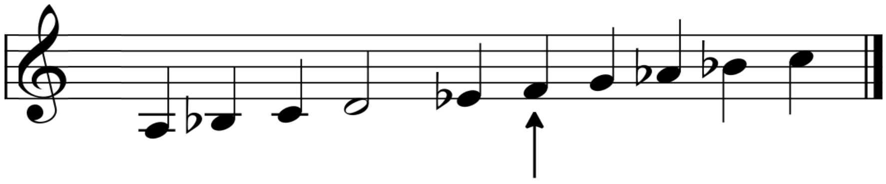
Nota 1. Aslan Mustafazade terefinden nota köçürdülen "Şikesteyi-fars"ın ses qatarı

Rengin ikinci növü olan "Deramed" deqiq vezne malik olub, vokal-instrumental destgahların ancaq giriş hissesinde instrumental şekilde ifa olunur. Deramed sözünün menası fars dilinde "der-qapı ameden" demekdir ve tercümede "qapıdan daxil olmaq" menasını verir [İmrani, 1998: 161].

Başqa sözle ifade etsek, deramed "giriş" demekdir. Deramed sözü E.Bedelbeylinin "İzahlı monoqrafiq lüğeti"nde "Pişderamed" kimi de işledilmişdir [Bedelbeyli, 1969: 59].

Reng Janrında Edilen Tehlilden Sonra Diger Janrlarla Müqayise Etmek

Deramedin muğam destgahlarının evvelinde seslenmesine esaslanaraq deye bilerik ki, mehz bu cehet onu diringiden ferqlendirir. Deramed muğam destgahının şöbe ve guşeleri arasında heç vaxt seslenmir. Diringi ise bunun eksine olaraq seslenir.

Deramedi seciyyelendiren bir neçe xüsusiyyetleri de nezere çatdırmaq maraqlı olardı. İlk önce bildirek ki, her bir muğam destgahının girişinde seslenen deramed ilkin olaraq hemin muğama aid ehval-ruhiyyeni dinleyiciye bir növ aşılayır. Bu tesir dinleyici ile yanaşı, hem xanendeni, hem de onu müşayiet eden instrumental ifaçıları evvelceden lazım olan auranın formalaşması üçün hazırlayır. Birmenalı olaraq buna sebeb deramedlerin muğam destgahında olan istinad pillelerine esaslanmasıdır. Sadaladığımız cehetler deramedi seciyyelendiren esas xüsusiyyetlerdendir. Ele bu sebebler deramedlerin adlarının formalaşmasına sebeb olmuşdur. Deramedler muğam destgahının adı ile bağlı adlanırlar: Rast deramedi, Şur deramedi, Şüşter deramedi ve s. Bununla bağlı R.Zöhrabov öz tedqiqatlarında bele qeyd edir: "Deramed bütövlükde eyni adlı destgaha ve ya kiçik hecmli muğama aid olduğu üçün onların bilavasite adını da daşıyır. Ele bunun üçün de "Rast" destgahında çalınan bütün deramedleri ayrı-ayrılıqda "Rast-deramedi" ve ya kiçik hecmli "Qatar" muğamının evvelinde ifa olunan deramedleri ise "Qatar deramedi" adlandırırlar [Zöhrabov, 2006: 11].

Deramedin daxilinde olan istinad pillelerinin sayı onları diringilerden ferqlendirmeye esas verir. Qeyd edek ki, diringiler aid olduğu muğamın ancaq bir, deramed ise en azı iki ve ya daha çox istinad pillesine esaslanaraq formalaşır.

Bu cehet bütün deramedlere şamildir. Qeyd etmek lazımdır ki, deramedler muğam destgahlarının ve kiçik hecmli muğamların ancaq giriş hissesinde seslenmekle yanaşı müsteqil şekilde de ifa edilir.

Melumdur ki, musiqide müeyyen bir janrın deqiqlikle araşdırılmasında not yazısının böyük önemi vardır. Bu baxımdan renglerin öyrenilmesinde not yazıları esas yardımçı vasitedir.

Şifahi eneneli professional musiqi janrlarının notlaşdırılması prosesinin başlanması keçen esrin evvellerine aiddir. Azerbaycan renglerinin ilkin notlaşdırılması da bu dövre tesadüf edir. Qeyd edek ki, bu dövrde reng janrı ayrıca olaraq deyil, muğam destgahlarının terkibinde notlaşdırılırdı. Nümune olaraq M.Maqomayevin instrumental şekilde yazdığı "Rast" (1928-ci il) ve "Şur" (1935-ci il) muğam destgahlarının adlarını qeyd ede bilerik. Bundan başqa müxtelif illerde Azerbaycan bestekarları muğam destgahlarının nota köçürülmesi işini davam etdirmişler. Bele ki, "Rast" ve "Zabul" destgahını Tofiq Quliyev, "Dügah" destgahını ise Zakir Bağırov nota köçürmüşdür.

Lakin renglerin mecmue şeklinde notlaşdırılması görkemli bestekar Seid Rüstemovun adı ile bağlıdır. Bele ki, 1950-ci illerde Seid Rüstemovun tertib etdiyi "Azerbaycan xalq rengleri" mecmuesi iki defterde neşr olundu ve bunlar renglerin notlaşdırılması sahesinde mühüm addım oldu. Qeyd etmek lazımdır ki, hemin mecmueler 1978-1980-ci illerde tekrar neşr olunmuşdur. Birinci defterde çap olunan rengler dahi bestekar Üzeyir Hacıbeylinin "Azerbaycan xalq musiqisinin esasları" elmi fundamental eserindeki meqamların ardıcıllığı ile uzlaşır [Hacıbeyli, 1985: 154].

Notlaşdırılan renglerin lad-meqam esasının araşdırılması meselesi daim Azerbaycan musiqişünaslarının diqqetini celb etmişdir. Janrından aslı olmayaraq her bir musiqini nezeri cehetden araşdıran zaman müeyyen elmi-nezeri kitablara esaslanmaq şertdir. Bu eneneni davam etdiren Ramiz Zöhrabov Azerbaycan renglerinin lad-meqam esasını araşdırdıqda Üzeyir Hacıbeylinin, Memmed Saleh İsmayılovun, hemçinin görkemli rus musiqişünası, professor Viktor Belyayevin elmi eserlerinde olan nezeri sistemlere istinad etmişdir [Belyayev, 1963: 300].

R. Zöhrabov Azerbaycan renglerini meqam, ses qatarının quruluşu, istinad pilleleri, aralıq ladları, melizimler, alterasiyalar, ses diapozonu cehetden etraflı şekilde tehlil etmişdir.

Meqalede tehlil obyekti kimi görkemli tarzen Ehsen Dadaşovun rehberliyi ile xalq çalğı aletleri ansamblının müşayiet etdiyi "Rast" muğam destgahından "Rast Deramed"i nümune kimi araşdırılmışdır. Qeyd edek ki, Ehsen Dadaşovun ifa etdiyi rengler 2011-ci ilde Bakı Musiqi Akademiyasının professoru, senetşünaslıq üzre felsefe doktoru Arif Esedullayev terefinden ilk defe olaraq notlaşdırılmışdır. Burada tehlil edilen reng ise Ehsen Dadaşovun ifası esasında meqalenin müellifi terefinden yeniden nota yazılmışdır. "Rast deramedi" renginin tam şekilde not yazısını teqdim edek.

Rast Dərəmədi

audio yazıdan nota köçürdən Aslan Mustafazadə https://www.youtube.com/watch?v=gSLwqX6ViYE
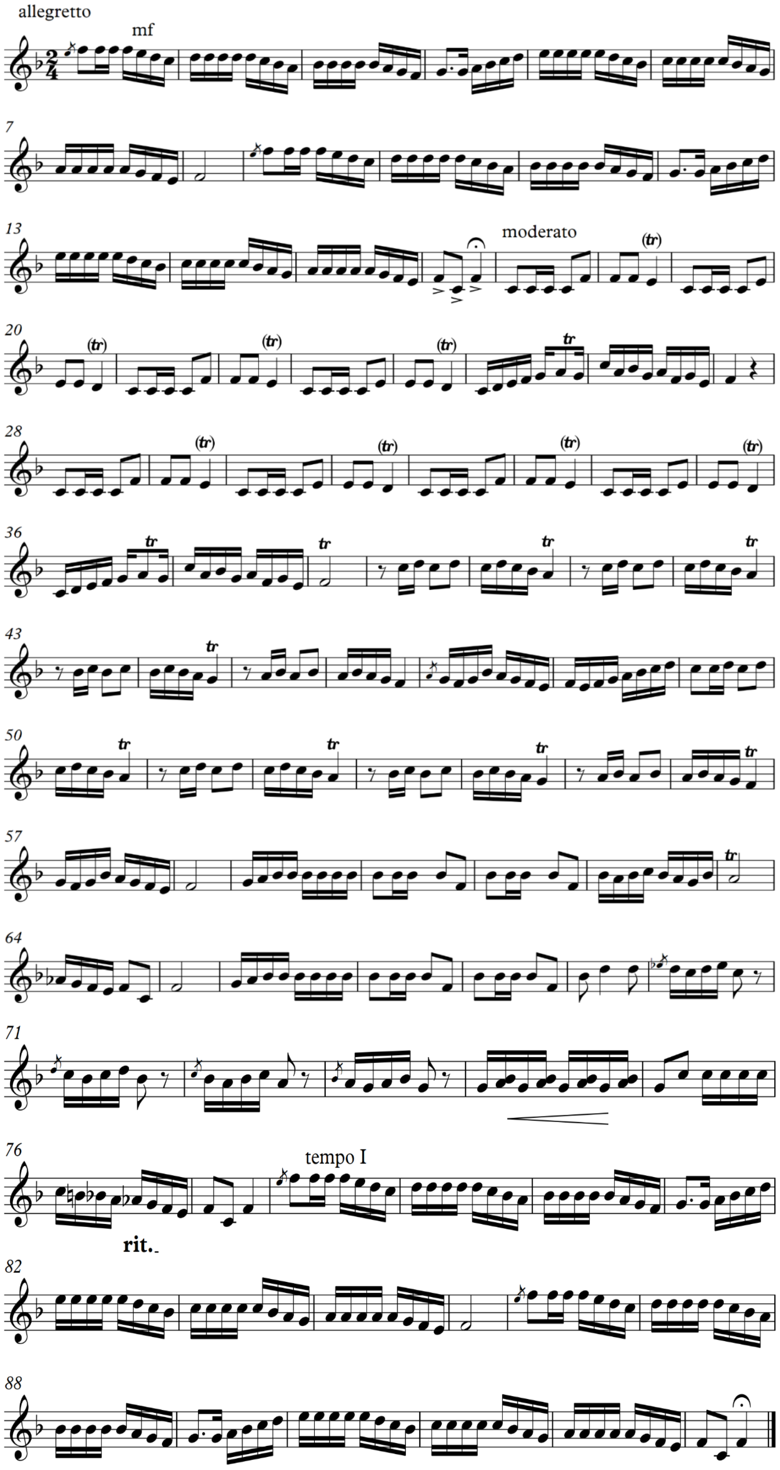
Nota 2. Aslan Mustafazade Terefinden Nota Köçürdülen Rast Deramedi

Rast Destgahı

Video 1. “Rast” destgahanın Qulu Esgerov terefinden ifası

Şikesteyi-Fars Uchun Diringi (Kurdexani, 27-09-2015)

Video 2. Vamig Memmedeliyev terefinden diringinin ifası

Nümunede verilen deramed 2/4 ritmik veznli olub, “fa” (f) mayeli rast meqamına esaslanır. Deramedin ses qatarı beledir:

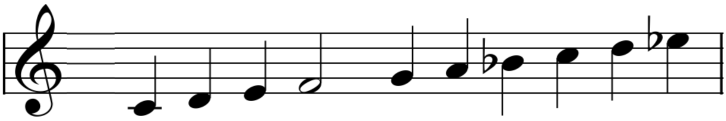

Nota 3. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Fa mayeli rast meqamının ses qatarı

Göründüyü kimi deramedin birinci cümlesi mayenin üst oktavasından aşağı istiqametde maye pillesine doğru hereket edir. Bu hereketin esasında sekvensiyalı ibareler dayanır.
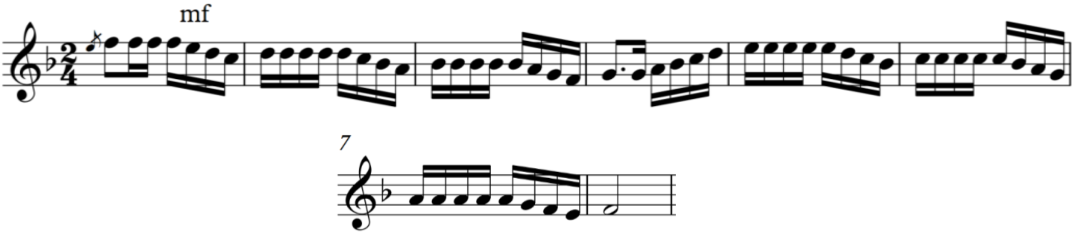
Nota 4. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Rast dermadinin birinci cümlesi

Tekrar quruluşa malik olan ikinci cümle sonda maye sesinde rast meqamına aid olan x4 konsekventlik xüsusiyyetini göstererek tamamlanır. Sonda verilen intonasiya eyni ile "Rast" muğamının berdaştında istifade edilen ayaqla eynilik teşkil edir. Bu intonasiya bir növ meqamı tesdiq edir. Bundan başqa rast meqamının tam kadensiyasında da bu intonasiyadan enenevi olaraq istifade edilir. İnstrumental ifaçılar intonasiyanın spesifikasını göstermek üçün xüsusile maye ve onun alt kvartasını dinamik cehetden aksentli ifa edirler.
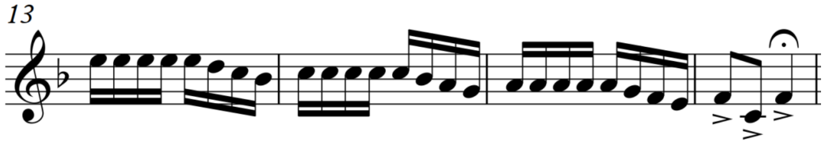
Nota 5. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Rast deramedi ikinci cümle

III cümle artıq temp cehetden bir qeder ağırlaşaraq deramedin xarakterini deyişir. Deramed müqeddime funksiyası daşıdığına göre, bir növ muğam destgahında baş vere bilecek deyişiklikleri evvelceden gösterir.
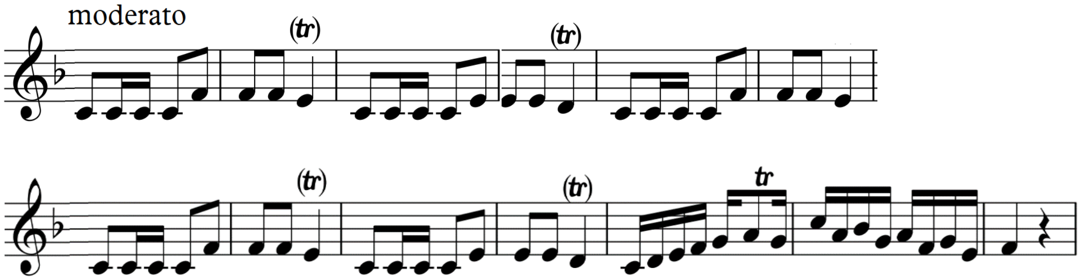
Nota 6. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Rast deramedi üçüncü cümle

IV cümle eyni ile III cümleni tekrar edir. Ferq ancaq sonuncu xanede maye pillesinde olan notun uzunluğundan ve melizmden ibaretdir.
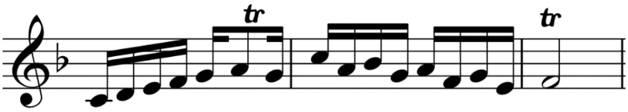
Nota 7. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Rast deramdedi dördüncü cümle

Bu ferq not yazısında hecmce kiçik görünse de, deramedin növbeti cümlede başqa istinad pillesine yönelmesi üçün bir kontrastlıq yaradır. V cümlenin tamamlayıcı xüsusiyyetine göre "maye-rast" şöbesinde dayanmasına baxmayaraq , cümlenin quruluşunda VI pille (lya sesi) diqqeti celb edir.

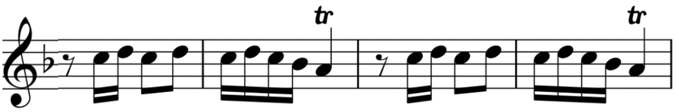

Nota 8. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Rast deramedi: Üşşaq

Burada “Üşşaq”a yönelme hiss olunur. Bu da öz növbesinde deramedin zenginleşmesine ve dolğun seslenmesine sebeb olur.

VI cümle yeniden V cümleni tekrar ederek maye pillesinde dayanır.
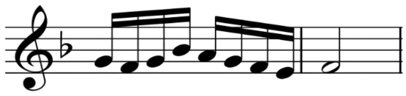
Nota 9. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Rast deramedi

Deramedin en maraqlı yönelmesi VII cümlede baş verir. Burada VII pilleye istinad aydın şekilde nezere çarpır. Hemin pillle demek olar ki, ritmik quruluşu ile bize tam şekilde “Hüseyni” şöbesini xatırladır. Eyni zamanda bu cümlede Rast meqamına aid olan VI pille alterasiyası da müşahide olunur (lya bemol- as). Qeyd edek ki, rast meqamında mövcud olan alterasiyalar haqqında musiqişünas alim Cemile Hesenova daha etraflı şekilde “Azerbaycan musiqisinin meqamları” adlı elmi-nezeri kitabında qeydler aparmışdır. C.Hesenova bu barede yazır: “Rast meqamında aşağıdakı pillelerin alterasiyalarına yol verilir: VI(b) (tonika etrafında melodik gezişmelerde), IX(b)-X(#) (art.2-nın emele gelmesi)” [Hesenova, 2012: 34].
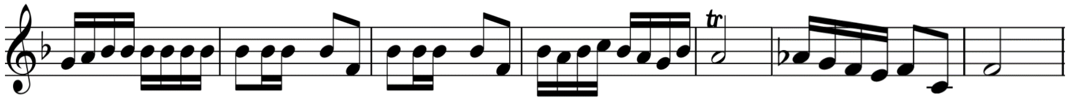
Nota 10. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Hüseyni şöbesi

Burada istifade edilen “lya bemol” (as) alterasiyası heç de tesadüfi hal kimi qiymetlendirile bilmez. Yeni bu alterasiya melodik ahengi zenginleşdirmekle yanaşı, özünemexsusluğu da gösterir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, VI pillede mövcud olan alterasiya yalnız tonika etrafında melodik gezişmeler zamanı istifade edilir. Tebii ki, bu alterasiya müxtelif instrumental ifalarda melizmden istifade etmek meqsedi daşıyır. Ancaq onun esas funksionallığı mehz maye pillesine enişi işare etmekden ibaretdir ve seslenmede de esas meqsed budur.

VIII cümlenin evvelinde yeniden “Hüseyni” şöbesi seslenir. Ancaq bu defe cümlenin quruluşunda IX perdede sinkopa vasitesile yaranan ritmik formuldan sonra aşağı istiqametde sekvensiyavari hereket başlayır. Mehz bu sekvensiyanın yaratdığı zengin seslenme ile cümle maye pillesinde tamamlanır. Bu cümlede rast meqamına xas olmayan “si bekar” (h) alterasiyası da mövcuddur. Bu sadece deramedin melodik cehetden zengin seslenmesi ile elaqedardır.
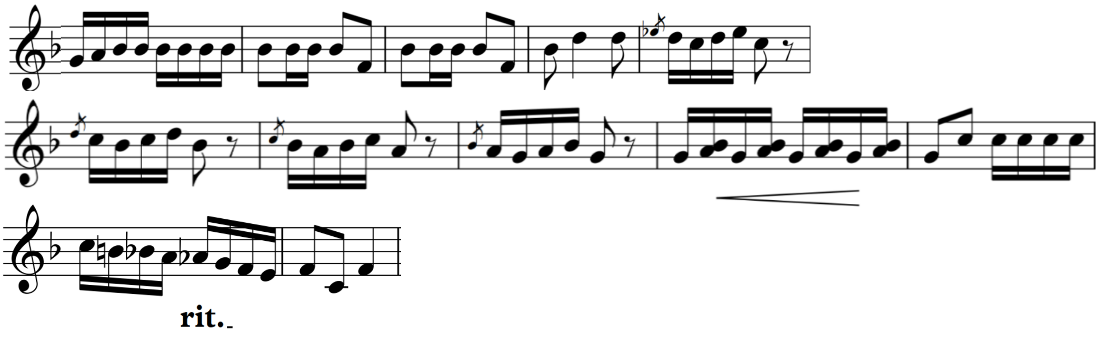
Nota 11. Aslan Mustafazade terefinden nota yazılan Rast deramedinin sonluğu

Deramedin sonunda girişde seslenen berdaşt eynile tekrar olunur.

Ümumi Netice

Belelikle, nezerden keçirilen tehlil müellif terefinden notlaşdırılmış rengin deramed adlandırılması üçün bir neçe esaslı sebeblerin olduğunu nezere çatdırır. Evvela deramedde “Berdaşt”, “Hüseyni” ve “Mayeyi-Rast”ın, hemçinin “Üşşaq”a olan yönelmenin mövcudluğu aydın şekilde görünür. Bunlardan başqa her bir cümlenin rast meqamına aid olan xüsusiyyetlerini özünde ehtiva etmesi ve istinad pillerine esaslanaraq qurulması deramed olmasına tam delalet edir.

R.Zöhrabovun “Azerbaycan rengleri” kitabında ireli sürdüyü tehlil metodlarına ve rengleri araşdırma üsullarına esaslanaraq, nezerden keçirilen “Rast deramedi”nde bir sıra maraqlı neticelere gelinmişdir. Bele ki, Azerbaycan renglerinin janr xüsusiyyetlerinin ve musiqi dilinin tehlil edilmesini, elece de nota yazılmış renglerin araşdırılmasını nezerden keçirerken onların Azerbaycan şifahi eneneli professional musiqinin esas janrı olması diqqeti celb edir. Eyni zamanda renglerin müsteqil, muğam destgahları, kiçik hecmli muğamların ve zerbi-muğamların terkibinde instrumental pyes kimi istifade olunması da esas xüsusiyyet kimi vurğulanır. Onu da qeyd edek ki, tehlil zamanı qeyd edilen instrumental ifaçılar dedikde tar, kamança ve qaval aletlerinde çalan sazendeler destesi nezerde tutulur ve bu terkib eyni zamanda milli xalq çalğı aletleri ansambllarında ve orkestrlerinde iştirak edirler.

Meqalede vurğulanmışdır ki, reng şifahi eneneli professional musiqi janrı kimi quruluşu ve seslenmesi baxımından özünemexsusuluğu ile ferqlenir. Bele ki, renglerin ve onların növlerinin esasını Azerbaycan milli lad-meqamları teşkil edir. Renglerin melodiyasının hereket istiqametleri, istinad pilleleri etrafında gezişmeleri, sekvensiyavari hereketleri ve müxtelif sıçrayışları, interval terkibi ve elece de melodik cehetden zengin seslenmesi onların seciyyevi xüsusiyyetlerindendir.

R.Zöhrabovun “Azerbaycan rengleri” kitabında ireli sürdüyü tehlil metodlarına ve rengleri araşdırma üsullarına esaslanaraq, nezerden keçirilen “Rast deramedi”nde bir sıra maraqlı neticelere gelinmişdir. Bele ki, Azerbaycan renglerinin janr xüsusiyyetlerinin ve musiqi dilinin tehlil edilmesini, elece de nota yazılmış renglerin araşdırılmasını nezerden keçirerken onların Azerbaycan şifahi eneneli professional musiqinin esas janrı olması diqqeti celb edir. Eyni zamanda renglerin müsteqil, muğam destgahları, kiçik hecmli muğamların ve zerbi-muğamların terkibinde instrumental pyes kimi istifade olunması da esas xüsusiyyet kimi vurğulanır. Onu da qeyd edek ki, tehlil zamanı qeyd edilen instrumental ifaçılar dedikde tar, kamança ve qaval aletlerinde çalan sazendeler destesi nezerde tutulur ve bu terkib eyni zamanda milli xalq çalğı aletleri ansambllarında ve orkestrlerinde iştirak edirler.

Meqalede vurğulanmışdır ki, reng şifahi eneneli professional musiqi janrı kimi quruluşu ve seslenmesi baxımından özünemexsusuluğu ile ferqlenir. Bele ki, renglerin ve onların növlerinin esasını Azerbaycan milli lad-meqamları teşkil edir. Renglerin melodiyasının hereket istiqametleri, istinad pilleleri etrafında gezişmeleri, sekvensiyavari hereketleri ve müxtelif sıçrayışları, interval terkibi ve elece de melodik cehetden zengin seslenmesi onların seciyyevi xüsusiyyetlerindendir.

Xüsusile meqalede işıqlandırılan esas mesele reng, deramed ve diringi arasında oxşar ve ferqli cehetlerin müqayise olunmasıdır. Bele ki, xalq yaradıcılığının tedqiqi ile meşğul olan müxtelif nesil Azerbaycan musiqişünaslarının elmi-nezeri işlerine esaslanaraq, elece de meqalede araşdırılan tehlile esaslanaraq renglerin bezen deramed adlandırılmasının sebebleri de nezere çatdırılmışdır. Reng, deramed ve diringi arasında olan müxteliflikler tehlil prosesi zamanı müxtelif musiqi nümunelerinin müqayisesine esaslanaraq şerh edilmişdir.

Eyni zamanda meqalede renglerin nota

köçürülmesi de işıqlandırılmış ve görkemli Azerbaycan bestekarlarının bu sahede apardıqları işler nezere çatdırılmışdır. Melum olmuşdur ki, renglerin nota köçürülmesi onların musiqişünaslar terefinden tehlil edilmesi üçün esas zemin yaratmışdır. Meqalede tehlil nümunelerinde professor R.Zöhrabovun ireli sürdüyü fikirlere esaslanaraq, reng ve onun növlerinin xüsusiyyetleri araşdırılaraq nezere çatdırılmışdır.

Elave Tedqiqat Üçün Tövsiyye

Xalq musiqisinde araşdırmalar daima musiqiçilerin diqqet merkezinde olmuşdur. Bu sebebden renglerin tedqiqatı bizim meqalemizde de ön plandadır. Renglerin araşdırılması hal-hazırda da öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Bir musiqişünas araşdırmacıya öneri olaraq qeyd etmek olar ki, rengleri daha geniş bir anlamda araşdırmaq lazımdır. Rengler bir janr kimi doğrudan da maraqlı ve orjinaldır.

Bilgilendirme olaraq qeyd etmek isterdim ki, bu janrın tedqiqatında müasir dövrümüzde Arif Esedullayevin nota köçürdüyü rengler bizim işimizi daha da maraqlı etdi. Onun bu janrda nota yazdığı bütün nümuneler oxucular üçün olduqca ehemiyyetlidir. Biz yeni destgahları dinleyib orada ifa edilen rengleri nota yazıb tehlil ede bilerik. Bunun üçün Qulu Esgerovun ifa etdiyi "Zabul-Segah"[2], "Çahargah"[3], Yaqub Memmedovun "Rast"[4] muğam destgahlarını nümune götüre bilerik.

[2] https://www.youtube.com/watch?v=yI7LJegR_L4
[3] https://www.youtube.com/watch?v=jeNFQ9N6rr0
[4] https://www.youtube.com/watch?v=SrZIrOjQYF8

Kaynaklar

Bedelbeyli, E.B. (1969). İzahlı monoqrafik musiqi lüğeti (Açıklamalı monografik müzik lügati). Bakı: Elm, 145 s.

Hacıbeyli, Ü.E. (1985). Azerbaycan xalq musiqisinin esasları (Halk müziyinin esasları). Bakı: Yazıçı, 154 s.

Hesenova, C.İ. (2012). Azerbaycan musiqisinin meqamları (Azerbaycan müziyeninin makamları). Bakı: Elm ve tehsil,231 s.

İmrani, R.H. (1998). Muğam tarixi (Makam Tarihi). Bakı: Elm, 280 s.

İsmayılov, M.S.(1984). Azerbaycan xalq musiqisinin janrları(Azerbaycan halk müziyinin türleri). Bakı: İşıq, 100 s.

İsmayılov, M.S. (1991). Azerbaycan xalq musiqisinin meqam ve muğam nezeriyyesine dair elmi-metodik oçerkler(Azerbaycan halk müziğinin makam ve mugam teorisi üzerine ilmi-yöntemli denemeler).Bakı: Elm, 76 s.

Zöhrabov, R.F. (2006). Azerbaycan rengleri(azerbaycan renkleri). Bakı: Mars-Print, 250 s.

Zöhrabov, R.F. (1991). Muğam(mukam). Bakı: Azerneşr, 219 s.

Zöhrabov, R.F. (1996). Şifahi eneneli Azerbaycan professional musiqisi(Sözlü gelenekle Azerbaycan profesyonel müziği). Bakı: Azerbaycan Ensiklopediyası, 72 s.

Беляев, В.В. (1963). Очерки по истории музыки народов СССР / Москва: Музыка, 300 с. (Belyaev, (1963) V.V SSCB halklarının müzik tarihi üzerine yazılar. Moskva, 300 s.).

Зохрабов, Р.Ф. (2010). Азербайджанская профессиональная музыка устной традиции: мугамы-дастгях и зербы-мугамы Баку: Марс-Принт, 458 с. (Zokhrabov, R.F. (2010) Azerbaycan sözlü geleneğinin profesyonel müziği: muğam-dastgah ve Zerb-muğam - Bakü: Mars-Print, 458 s.)

Зохрабов, Р.Ф. (1983). Азербайджанские теснифы.Москва: Советский композитор, 328 с. (Zokhrabov, R.F. (1983) Azerbaycan tesnifleri. Moskova: Sovyet Besteci, 328 s.)

Rüstemov,S. (1978). Azerbaycan xalq rengleri(Azerbaycan halk renkleri). Birinci defter. Bakı: İşıq, 58 s.

Esedullayev, A.M. (2011). Ehsen Dadaşovun rengleri (Ehsen Dadashov'un renkleri). Metodik vesait.Bakı: Adiloğlu, 30 s.

Website

https://www.youtube.com/watch?v=gSLwqX6ViYE

https://www.youtube.com/watch?v=qnIPvkvwhP4

https://www.youtube.com/watch?v=CtJTaJ33v5w

Yazarın Biyografisi

Aslan Mustafazadeh was born in 1988 in the city of Sheki of the Republic of Azerbaijan. In 1997, I entered the first grade of secondary school No. 7. And I studied here for 11 years. I entered music school in 1997 and studied for 7 years. In 2006 I entered the Baku Music Academy named after Uzeyir Hajibayli and graduated in 2010 as a musicologist. I entered Nakhchivan State University in 2013 and graduated in 2016 as a music critic. I entered BMA in 2018 as a doctoral student and am currently studying. In 2020, I entered the faculty of instrumental piano at the Azerbaijan State University of Culture and Arts and am currently studying. I have been teaching music for 10 years.

Extended Abstract

The article presents that the features of the research conducted by the prominent musicologist, People’s Artist of the Republic of Azerbaijan, Doctor of Arts, Professor Ramiz Zohrabov on “Azerbaijani rengleri” [“reng” is a specific genre of Azerbaijani oral traditional professional music. “rengler” is a plural form of the word “reng”] play a significant role for the study of oral traditional professional music. From this point of view, it should be noted that Professor Ramiz Zohrabov, through comprehensive studying various genres of folk music, especially the ones related to professional music of oral tradition, made detailed comments and sound judgments in this area. Ramiz Zohrabov’s book “Azerbaijan rengleri” is also devoted to the research of rengs, one of the main genres of oral traditional Azerbaijani professional music. The article is primarily focused on the study of genre, maqam and melodic features of Azerbaijani rengs examined by R.Zohrabov.

Generally, the article emphasizes R.Zohrabov’s characterization of rengs, which are one of the main genres of oral traditional Azerbaijani professional music, and his scientific-theoretical study of their features as one of the main directions of national musicology.

It should be noted that the main principles of the study of Azerbaijani rengs talked about in the article are essential for the study of folk art. It can be considered that the principles having been put forward by R. Zohrabov are commendable in the study of mugham destgahs, as well as many genres, including rengs. In addition, the study of rengs can also considerably contribute to the study of the structural features of the bells and earnings, which are the other major genres of oral music. From this point of view, it seems more logical to substantiate the basis of rengs and melodic features in a scientific and theoretical way. Nowadays the study of national music being based on theoretical analysis creates the basis for the formation of data on the study of folk art. Thus, the methods and methodological approaches used by R.Zohrabov determine the direction of modern scientific viewpoints in the field of folk art. Based on these features, it should be stressed that R.Zohrabov’s book “Azerbaijan rengleri” plays an important role in the study of national musicology at the modern stage. Hence the analysis of “Rast deramedi” based on the principles having been put forward by R.Zohrabov is especially noteworthy from a theoretical point of view. Proceeding from complex approaches in the process of rengs analysis, it is noted that the analysis process in the article is based on R. Zohrabov’s methodology in terms of moment, melodic features, musical form and other aspects. It is worth to point out that the principles of the various musicologists who conducted researches on national music had been taken into account throughout comparative and analytical process of all research.

The article pays special attention to the theoretical analysis of “Rast deramedi”. In this case, the basis of the maqam and melodic features of “Rast deramedi” were thoroughly studied. Various examples of music have been purposefully given to substantiate the ideas having been put forward in the article. It was deduced that the book written by Professor R.Zohrabov has a remarkable impact on the study of the specific genre features of Azerbaijani rengs. In this case, the tools used by the author and their application mechanisms are taken into consideration.

The article states that rengs are an instrumental piece performed between mugham sections, and therefore its functions are emphasized. Consequently, it has been shed light on the features of the rengs played on large-scale instruments and in certain sections and corners of small-volume mughams. It has been also brought to attention the main features of rengs, diringi and deramed. In particular, the performance of mugham destgahs or small-volume mughams, on which the rengs are directly based, and the combination of the musical content with the intonation of that department have been emphasized as the main characteristics.

It has been drawn a conclusion that the function of rengs is bringing to an end of the successive mugham sections with a melody based on a strict metro-rhythm, connecting the sections, and also creating a contrast between the sections. And this in its turn increases the influence of the mugham department. All these features have been taken into account during the study of “Rast deramedi” and formed the basis of the analysis process based on the research of R.Zohrabov.

To sum up, rengs are coherent with mughams, and by embracing the latter’s metrorhythmic, melodic-intonation, momentary features and enriching the artistic quality, gives completeness and richness to the mugham to which they relate.

Keywords

Azerbaijan rengleri, deramed, diringi, meqam, mugham set, Ramiz Zohrabov, write a note